

Hlava VII.

Dělnictvo Anglické.

§ 65.

Podali sme v předešlé hlavě rys stavu dělnictva francouzského zvláště průmyslního. Mnohá věc kterou sme tam pronesli o výsledcích jaké veliký průmysl ve Francouzích pro blahobyt lidu dělnického s sebou přináší, platí téměř naskrze a ve stejné míře také o každém jiném veleprůmyslu a tudy také o anglickém, tak že nám nyní, kde o stavu dělnictva anglického mluvíti budeme, věci již pověděné opakovati netřeba. Ale právě o Anglicku, v němž se výroba nového průmyslu vyvinula u větší míře než ve kterékoli jiné zemi na světě, roznášejí se po světě pověsti v pravdě ustrašující, kteréž přičiněním časopisectva již v tak všeobecnou známost vešly, že vám nyní i každý sprostáček, byť by ani nevěděl kde ta nešťastná země anglická na světě leží, předce dovede vypravovati, že v oné zemi není jiného než lordové a fabrikanté bohatí nad Croesusa, a žebráci i mrzáci bídnejší nad ty, jež u nás o jarmarcích a poutích spatřiti možná. Mnohý vám poví, že nové stroje a fabriky neustále uvalují na lid vždy jen větší bídu a porobu, že všechny dělníky zbytečnými činí a že tito denně u větším počtu z díla vyhození byvše, houfně hladem umírají.

Jsouť to hlavně socialisté a kommunisté, kteříž tyto a podobné obrazy v nejhroznějších barvách malují, aby dokázali že společenstvo na těch základech na nichž nyní spočívá a pod těmi pravidly a zásadami jimiž se nyní zpravuje déle potrvati nemůže, a že nevyhnutelně ve hladu, v občanských vojnách a v bezvládní zahynouti musí, nepřijmeli

recept k organizaci práce a k novému zřízení společenstva jež oni důmyslem svým pro spasení světa zplodili. Domnívajíc se, že lék jich bude tím vděčněji přijat, čím hůře nebezpečnosti a škodu nemoci představiti dovedou, neostýchají se tito theoretikové dílem pravdy skutečné v počtu i způsobě přeháněti, alebrž nezřídka i věci neslýchané pro postrašení lidské na čisto vymýšleti. Některé časopisy zvláště tak řečené červené a socialistické spisy rozšiřují takovéto lži úmyslně na popouzení lidu proti boháčům; jiní spisovatelé jich opakují z nevědomosti a v dobrém úmyslu, aby se pravdě dal průchod, a ještě jiní, zvláště ti, kteříž by nám rádi dokázali, že se nedá vymysliti pro lid stav blaženější než onen středního věku, kde ještě všickni lidé v patriarchální sprostnosti pro pána svého roli vzdělávali, kterýž prý se o ně otcovsky staral, opácejí takové lžiny z nerozumu a ze zášti proti oněm povyšencům měšťanského stavu, proti oněm kupcům a fabrikantům jichžto bohatství a moc ve společenství se jim protiví.

§ 66.

Před několika lety dělal zvláště po Němcích mnoho hluku spis Fridricha Engelsa vydaný pod názvem: „Die Lage der arbeitenden Klassen in England“ a nalezal tím více víry, poněvadž spisovatel byv sám delší čas v Anglicku jmenovitě v Manchestru živ, netoliko sám osobně stav dělnictva dobře znal, ale spolu také z dobrých a bezpečných pramenů čerpal. Tak nabyla práce jeho jakési authenticity a u obecnstva větší víry, ačkoli by obecnstvo při zjevně pronešeném jeho nadšení pro chartismus a socialismus, při netajené a zuřivé zášti jeho proti té třídě majetné společenstva, již on s obmyšlenou jakousi pohrdou vždy jen Bourgeois (po franc. měšťan, domácí pán) jmenuje, dáta jeho jen s jistou opatrností ba nedůvěrou bylo přijímati mělo.

Skutečně zdá se, že panu Engelsovi nešlo o to, aby podal světu čírou pravdu, noprž jen aby dokázal nevyhnutelnost převratu, jakož i opravy společenstva na základech socialismu. Jako stavitel, kterému jde o to, aby mohl stavbu

věsti, domácímu pánu o každé části domu dokázati hledí že je na spadnutí a že lépe učiní, když se vystěhuje a jej raději ještě dnes než zítra rozboří, taktéž počíná si p. Engels; tu na celé budově Anglicka není ani žilečky dobré, všecko je nahnilé, spukřelé, všecko se již již rozpadá a celé společenstvo před našima očima sutinami se zasype. Nicméně víme všickni, že není na světě státu a společenstva pevněji usadilého než právě anglické, že žádný nepotřebuje k udržení míru, pořádku a veřejné i privátní bezpečnosti méně vojska, policie a úřednictva; že žádný stát se nebojí méně revolucí, že žádný nepoutá méně mínění, řečí a skutků občanů svých, ba že ještě někteří státové vyhánějí občany již pro smýšlení monarchicko-konstituční, Anglické společenstvo, ač o něm p. Engels praví, že je celé podminované a nahnilé, na sta největších přepjatců, buřičů a zapálenců, jež Francouzsko a jiné země podržeti se bojí, do lůna svého přijímá, dadouc jim všelikou svobodu, dělnictvo slovem i písmem k zásadám svým obraceti, aniž se své zhouby obává. Soudíce jen dle těchto úkazů, museli bychom spíše naopak uzavírat, že není na světě společenstva zdravějšího, lépe zřízeného, spokojenějšího i blaženějšího nežli právě anglické.

§ 67.

Celý spis Engelsův není než pečlivě sestavená sbírka všeho, cožkoli se o nynějším společenství anglickém jmenovitě pak o průmyslnictví a stavu dělnictva, nepříznivého a smutného shledati i povědět dalo; on sám ukázal obraz vyšívaný mnohonácterymi barvami, ale jen na ruby, z té strany kde se vidí jedině konce a uzlíčky; on popisuje vždy jen nejčirější noc Anglicka, ale ani jediným slovem jeho den. Nenít zde místa k probírání celého spisu Engelsova a jeho vyvracování; ale několik spisovatelů Anglických dokázalo již dáty oficiálními a nevyvratnými přehnanost a nepravdivost údajů jeho; a já sám jenž jsem navštívil a to s knihou jeho po ruce okresy industrialní Anglicka, jmenovitě pak Glasgow i Manchestr, o nichž on nejhroznější věci vypravuje, pře-

svědčil jsem se na své oči, že barví příliš na černo; v Manchestru navštívil jsem a sice v třetím roce po něm a dle jeho plánu všechny ty uličky a dvorky (courts) kteréž on dle čísel podrobně popisuje co skryše největší nouze, špíny a povrhele třídy dělnické, vniknul jsem i do bytů a viděl jsem že buď všechny ty věci o nichž Engels praví že je viděl, již tehdáž buď na slovo takové nebyly jak je popsals, aneb že od té chvíle značně se polepšiti musely.

Nejsemť ani fabrikant ani socialista, nejde mi o představení věci na svou stranu, cestoval jsem bez předsudků a šlo mi jediné o poučení vlastní a poznání pravého skutečného stavu věcí, jakož mi jde nyní jediné o pověření pravdy. Jeť zajisté vedlé přepychu a nádhery také mnoho bídy v bohaté Anglii a stěžuje se tato kde ukazuje v takovém sestředění, sotva se kde pozorovateli tak bez obalu na oči staví jako v řečených dvou městech, ale neváhám se pronést (a v tom se nelším hrubě od samého Engelsa) že v Anglii nouze dělnictva fabričního není větší než bída dělnictva zvláště rolního — a pak že se dělnictvu a chudině v Anglicku v celku všude lépe vede, než téže u nás a ve mnohých jiných zemích.

§ 68.

V ohledu prvním vidíme z údajů Engelsa samého, že je bída v dělnictvě rolnickém stálá, ješto je při dělnictvě průmyslním jen čas po čase; že ono má menší mzdy a menší vzdělání než toto, ano že průmysl ani nepostačuje dáti výživu všem dělníkům ubíhajícím od orby. — Zpytujeme-li pozorně stav a poměry chudiny a třídy dělnické v Anglii, nemůžeme se minouti s úkazem, že i v okresích a městech průmyslných jako v Londýně, v Manchestru, Liverpoolu, Glasgowě právě ti, kteříž stojí na nejhlubším stupni bídy a surovosti, nejsou téměř naskrz ani Angličané, ani dělníci fabriční ani děti takových, ba na mnoze ani dělníci průmyslu vlastně tak řečeného t. j. řemeslního.

Ostatně vede se jak již praveno i při samém průmyslu dělníkům jenž pracují při fabrickách, v průměru lépe než jiným dělníkům průmyslním vůbec; oni dobývají pro své rodiny — jelikož jim i ženy a děti k výdělku přispívati mohou, hojnější úživy než dělníci pracující u mistrů a při malých řemeslech a nad to mnohem více než ti, jenž pracují o své ujmě a beze strojů; tak jsme se již na př. zmínili jmenovitě o bídě v četné třídě tkalců s ručním stavem; též podobně vede se nádenníkům bez jisté práce, nosičům ve přístavech, švadlenám a t. d.

Viděli jste někde v Anglii lidi v nesmírné bídě, nečistotě a spustlosti: podívejte se na oděv těchto lidí, pozorujte jich tvářnost a způsoby, slyšte jich řeči a zpěvy, a již budete věděti, aniž vám bude třeba se jich ptáti, že jsou to Irčané a ne Angličané, že jsou původně a z rodu dělníci rolničtí, nikoli pak dělníci průmyslní neb dokonce fabriční. Společenské poměry jmenovitě stav rolnictva je aneb byl aspoň do nedávna v Irsku tak nešťastný, že se stěží kde horší nalezti dá. Na jedné straně lid surový, nad míru lehkomyšlný a nedbalý, vrtkavý, nečistý, nehospodárný a nestřídmý v pití a jiných rozkošech tělesných; na druhé straně páni a vlastníci statků, kteří polnosti své na mnoze skrze najaté ziskuchtivé zprávce, tomuto lidu po malých částích do pachtu dávají, nehledíce na nic jiného, než jak by si největší důchod způsobili, páni kteříž mezi nájemníky svými celá leta ani nežijí, jich ani neznají, s nimi ani svazkem řeči a národnosti ani náboženstvím spojeni nejsou, a tudý pro ně, jich blahobyt a mravně-společenský postup ani soucitu nemají; takový je stav Irska, této země ne průmyslné, ale posud hlavně rolnictvím se obírající.

Nedbalý, lenivý a opilý Irčan nestará se aby zaplatil pánovi pacht z malé roličky své, často to i skutečně, pro špatnou úrodu, pro množství dětí jež Irské rodiny mívají, pro břemeno dvojnásobného platu ke dvěma církvím atd. ani mnohým přičiněním učiniti nemůže; tu jej pak bez milosti s role seženou, a aby se již ani ve starém obydlí svém zdržovati nemohl, vytrhají mu exekutorové dvíře, shodí střechu a zpraví

celé stavení tak, aby již ani člověku ani dobytku za příbytek sloužití nemohlo. Takových novověkých zřícenin je na Irské půdě množství viděti, a každoročně vyhání se na stárodin Irských od domu a role, nemajících pak kde by hlavy položily. Tudy se stává, že je bída v okresech rolnických Irska, a v samém hlavním městě jeho větší a patrnější, než ve kterémkoli průmyslném městě neb okolí anglickém, ba tak veliká, že se sotva v které zemi evropské horší naleztí dá.

Rovněž jako se všude pozoruje, že rodiny zámožné málo, chudé pak mnoho dětí mívají, dá se podobný úkaz mezi lidem chudým plemene Irského pozorovati. K tomu přistupuje ještě to, že ješto rolnictvo anglické, kteréž je mnohem vzdělanější, pilnější, vytrvalejší, umělejší a hospodárnější, výtečným hleděním role a upotřebením zdokonaleného nářadí velké úrody docíliti zná a tudy dost dobře žije) nedbalý a surový Irčan v témž čase a na též výměře půdy, stejně jako osti, nezřídka nouzi trpí. Tak vyrobuje rolnictvo britské plodin rolních ročně za 150 millionů liber šterlingů v ceně, a Irské jen za 36 millionů liber, a předce má Irsko o 75.000 rolních dělníků více než Britsko. Z toho se dá snadno souditi, že rolnické dělnictvo Irské málo vyrobuje, že je v poměru k výnosu polnosti své četnější a poněvadž také rychle roste, rozumí se, že mu musí býti těžko výnosem své práce se řádně vyživiti a sebe nouze uchrániti, zvláště povážili se, že nepracuje na vlastní své roli, noprž na cizí, a ne pro sebe ale pro bohatého lorda, kterýž ze soutěži tolika dělníků a pachtýřů se nabízejících kořistí a pak bohaté důchody své ne doma, ale v Londýně aneb v cizině v rozkoši tráví.

§ 69.

Dělník Irský řečenými okolnostmi v největší nouzi a v zoufalství uveden, nechceli hladem umřítí jakož se tam bohužel dosti často stává, hledá pomoci a výživy jinde; kam se děje že padne nejprvé na bohatou sousední Anglii, kdežto na několik mil od něho rozsáhlé přístavy loděmi všech národů se

hemží, vysoké komíny fabrik, celé haldy tovarů pro všechny končiny světa vyrobujících, bez přestání kouří a kde průmysl v obrovských rozměrech neustále rostoucí, tisícere a tisícero pilným rukoum zaměstnání poskytuje.

Tam, myslí si hladem umírající Irčan, tam, v bohaté Anglii dá se také pro mne nějaký *penny* vydělat, tam se najde kus chleba pro mé děti; parolod neb některá loď vracející se s prázdnem převezde jej za 6 *pence*, ba třeba i za 4 groše, poslední to snad zbytek jeho jmění, do Bristolu, do Liverpoolu neb jiného města přístavního, a tak vstoupí nešťastný nouzí svou s pole, od ohniště otcovského, z vlasti předků svých vyhnaný Irský rolník, všeliké průmyslní práce nepovědomý, na půdu anglickou bos, otrhán, hladov, nemaje leč trochu dětí, volajících po chlebě; první myšlenka, první hled jeho jest, kde by hladu svého utišil, kde by výdělek našel. Tu se ve hladu a ve své takořka zvířecí surovosti dlouho nad prostředkem nerozmýšlí: buď si to žebrota nebo obchod, práce aneb časem i zločin; žádné dílo není pro něho hnusné, nečisté, povržené, žádná mzda malá; což mu potřeba mnoho peněz vydělati: několik bramborů mu postačí pro žaludek; nějaký hadr (jinému od jak živa nevykl) pro stud a policejně předepsanou slušnost, předce někde sežene, a za byt se mu hodí každý chlívěk, každý sklep; však doma také nic lepšího nemíval.

Tito lidé potřebují až k neuvěření málo. Irčan lepšího života nezná ani nežádá, a co by nad tyto potřeby vydělal toho neužije k polepšení svého stavu, ale ještě v kořalce hrdlem prožene. Takových žebráků jež Irské rolnictví anglickému průmyslu neustále na tisíce postupuje, najdete zvláště ve všech městech fabričních Anglicka množství nesmírné. Než se rok s rokem sejde naučí se anglicky, přijmou mravy a oděvy Angličanů; schopnější, pilnější neb opatrnější mezi nimi naučí se nějaké práci, dostanou službu, zavedou obchod neb živnost nějakou, a splynou konečně s obyvatelstvem Anglickým ustupující opět prvotné místo jiným novým příšlecům z Irska, aby třída těchto bídáků ani přístřeší, ani oděvu, ani výživy jisté nemajících, kteráž Angličan často s politováním a vezdy s pohrdou *Irishman* nazývá a s sebou nerad pomíchatí dá, po městech

anglických nevyšla. Engels udává počet těchto lidí v Londýně na 120000, v Manchesteru a Glasgowě po 40000, v Liverpoolu na 34000 atd. a počet Irčanů, jenž se každoročně do Anglie přestěhují, na 50000. To je zajisté spíše málo než mnoho, neb víme z ústního podání vážného policejního úředníka v Liverpoolu, kterýž tam má dohlídku nad chudinou, že se jen do tohoto města ročně 25000 Irčanů přestěhuje.

Skoro nikdo ze všech těchto přestěhovalců se nevrátí, všickni hledají výživu při průmyslu anglickém.

§ 70.

Ovšem že průmysl anglický ne vždy hned na místě všem těmto nesčíslným. vždy přirůstajícím rukoum práci dáti může; buď že jí ani nemá na podaj, anebo že dělníci nabízející-se nemají k ní potřebné schopnosti a zručnosti; a to je ovšem zas štěstí pro dělníka anglického, neb maje větší potřeby ve stravě, šatství atd. a nemoha tudy za tak malou mzdu pracovati jako vyhladovělý, lidských potřeb neznající Irčan, byl by od neustále přicházejících pluků těchto vždy opět a opět z díla vypíchnut, anebo mzda jeho až k nesnesitelnosti snížena. Irčan nejso zkušen zacházeti s jiným nástrojem než sekyrou neb motykou, jsa k tomu také ještě vrtkavý a nedbalý, nemůže s pilným a pořádným Angličanem soutěžit v práci, kteráž vyžaduje větší umělosti, vytrvalosti a opatrnosti. Takse nestane Irčan tak snadno mechanikem, to jest dělníkem při hotovení strojů, a máli se státi dělníkem fabričním, musí odložit domácích nespůsobů svých, přivyknouti obyčejům anglickým a přiučiti se mnohé věci, musí se udělati takřka Angličanem. Jen v některých nižších, méně důležitých pracích mohou jich ve fabrikách vedle anglických dělníků postaviti, a v těchto větvích snižuje těmto ovšem soutěž jejich platy vždy více a více. Na mnoze ale živí se Irčané zvláště počátku pracemi, při nichž méně umělosti než síly potřebí, nosičstvím, nádennictvím, pak zednictvím, ručním tkalcovstvím a t. pod. snadnějšími pracemi. Pro veliký shon dělníků a jich soutěž, pro snadnost a nestálost práce mohou zde vydělati jen velmi malou a nestálou mzdu, a při neopatrnosti své,

a obvyklé nečistotě, při nestřídmosti v rozkošech tělesných a pro četnost rodin jejich nemůže býti jinak, než že často v nevýslovné nouzi vězeti musí. Nesnadno nalezneme řádného dělníka anglického aby byl bos a v hadry oděn; takový bývá vždy téměř vystěhovalý Irčan. Vůbec ty nejstrašlivější obrazy, podávané o bídě anglického dělnictva, platí, opakujeme to, hlavně a skoro vezdy o těchto vyvržencích bídy rolnictva Irského; platí ne tak o dělnictvě fabričním, jako spíše o dělnictvě nefabričním, ne tak o chudině vyvinuté z průmyslu anobř z rolnictví, ne tak o pracujícím lidu anglickém, alebrž v Anglii cizím, jí na obtíž přibylém, její chudobu nepřírozeným způsobem rozmnožujícím a mzdu dělnictva jejího snižujícím.

Poznenáhla když se takový Irčan sprostí své přirozené surovosti, když se přiučí od Angličana mnohé práci a lepším mravům, dá mu průmysl anglický, neustále rostoucí, a vždy nové, vždy ohromnější závody zakládající, v těchto nějaké zaměstnání a dostatečné opatření, tak že za několik let poznává a osvojiv sobě potřeby i způsob života v obyvatelství anglickém obyčejný, zároveň i z národnosti i z prvotní nuzoty své vystoupí; ale jak praveno, na jeho místo nastoupili zatím zajisté již jiní krajané jeho, jenž půjdou touž cestou od hladu, nouze a neřesti k pořádné práci, lepší i stálejší výživě. A tak přijímá k sobě čilý obchod a velevýrobný průmysl Anglický ty tisíce a tisíce nových dělníků a prací jich opatřuje; on užívuje netoliko vlastní a původní dělnictvo své i potomstvo jeho, ale jak domácí tak i cizí z rolnictva povstalou nouzi poznenáhla více méně ukájí a napravuje.

Neníliž po uvážení těchto pravdivých údajů nanejvýše patrno, že jest to veliká křivda když se novému průmyslu anglickému a zavádění i zdokonalování fabrik všescka nouze a bída v Anglicku připisuje?

Tak soudí někteří na první pohled jen dle povrchu, a hlubších kořenů věcí nevyhledávají; pak myslí, že pochází z sebe, co stojí vedle sebe, berou za příčinu zaplavení rybník a ne rozprouděné řeky, kteréž do něho vtékají a i bez něho by povodeň působily; takto pronášejí za neomylnou pravdu nespravedlivý úsudek ježž jiní, věci neznalí po nich

bez rozvahy opakují. Jest tō vždy tentýž starý způsob jimž mnohdy nepravda proti očerněné pravdě po celé věky pole držívá.

§ 71.

Engels a jiní po něm viní průmysl fabriční z věcí, kteréž se dějí více méně v každé zemi na světě, nechť má průmysl jaký nebo ne, a z úkazů, jichžto skutečnost byť by se i uznala, předce rozumným způsobem z průmyslnictví vyvoditi se nedá. Jeť zajisté směšno odpovědnost za zimnice Irčanů a horečky za Skotů na průmysl uvalovati, aneb jemu všecku vinu přičítati že se Irčané v Manchestru v nejtěsnější obydlí a v nejbídnější díry u velkém počtu stiskují a zde v nevýslovné špině a neřesti žijí. Že tito lidé takovými příbytky se spokojí, za ně platí a při tom stav svůj ještě za lepší pokládají než onen při rolnictví od něhož utéci museli, je ovšem žalostný úkaz, ale není vinou industrie. Kdyby byli volili raději doma hladem umřítí, neměl by p. Engels příčinu, jejich ovšem přenešťastné položení průmyslu vyčítati, neboť v Anglicku by se pak neukazovalo tak často to žalostné divadlo jež každého lidumila vroucí lítostí naplniti musí, ale proto ještě nikomu příčiny ke křivdě a nepravdě nedává. P. Engels ale čerpá z úkazů těchto trpkost a zášť proti všem třídám majetným, on jim má velice za zlé, že za své peníze jsou lépe živi, že se lépe šatí a ztravují, ba takřka i to že jsou strážlivější, střídmejší a opatrnější. Nejmocnější ale výčitka kterou jim činí, je ta, že v čítárnách kteréž pro vzdělání pracujícího lidu na vlastní náklad svůj zřizují, nedávají dělníkům ke čtení knihy socialistické a chartistské. Ovšem měli by fabrikanté sami dávati dělníkům knihy, kteréž tyto hledí přesvědčiti že jich fabrikanté okrádají a že vlastnictví jiných je pouhá nespravedlivost a křivda pro ně!! On nám vypravuje dále že musívá dělník anglický potřeby svoje draže platiti a že jich dostává ve špatnější jakosti než boháč; než to se děje v celém světě, že kdo kupuje potravu a jiné tovary u větší míře, si může lépe vybrat a kupuje v celku laciněji, poněvadž uspoří to co

by překupník vydělal. Tito hledí na málo zboží mnoho vydělali, a snažice se kupce láci zboží svého přilákati, musí buď nejšpatnější tovary koupiti, jich pokázy všelikými úskoky zakrývati a jakost i kolikost rozličnými přípravami zvyšovati; tak se ale stává v celém světě, což teda divu že se děje podobně i v Anglicku; nebylo teda třeba uváděti to co zvláštní svízel anglického dělnictva a středním majetnějšími třídám co křivdu proti chudšímu pracujícímu lidu vyčítati, že kramáři dělníkům falšují cukr roztlučenu rýží a podobnými věcmi, že jim do semleté kávy míchají cichorii, že do kakao přidávají hnědou hlínu jakous, ve skopovém tuku setřenou, že do thé (čínského neb císařského) přimichují rozličné jiné listy. Dle Engelsa děje se takto dělníkovi již proto tím více křivdy poněvadž nemaje často příležitosti chuť svou zostřiti (verfeinern) tím snadněji špatné thé za dobré přijme, ješto prý boháč jemným svým jazykem podvod lehce zpozoruje.

Také podvody co do váhy a míry ukazují prý se často v okresech fabričních. Ale všeho toho nalézá se dosti i jinde a netoliko ve velkých městech ale i po kraji.

U nás ovšem se tato křivda dělníkovi tak snadno nestane, ale jedině proto, že je tak zle postaven, že mu na koupi takových věcí ani pomýšleti nelze.

Ostatně nahlédne každý rozumný člověk že tyto a takové úkazy nejsou přirozeným a neodvratným následkem fabrik aneb snad dokonce jejich výrobkem. Ale Engelsova soustava socialistická toho tak žádá aby věci tak představoval; tu všechno musí býti co možna nejhůře, jemu, co výslovnému nepříteli celého nynějšího řádu společenstva je ovšem možná toliko zlé viděti, jemu je dovoleno přehlédnouti neb zamlčeti mnohou věc, která celý obraz na skrze mění. Tak nám vypravuje že hospital v Manchestru nemůže ročně více nemocných opatřiti než 22000 *) což se mu zdá pravá maličkost v poměru počtu všech nemocí jež ročně v tomto městě se zroditi musí,

---

*) Robertson Remarks on the health of english manufacturers udává na rok 1831 27.804, a L. Faucher na rok 1840, 42.964 nemocných opatřených ve špitálech Manchesterských; následovně hledal a našel ošetření špitální za ten rok celý 7. díl obyvatelstva a tudý více než lidumila z jiného ohledu těšiti může.

a tím nám dává na srozuměnou, že všickni nemocní nad onen počet, zůstávají bez lékařského opatrování, jako by se samo sebou nerozumělo, že se množství a snad většina nemocných ve svém obydlí léčí. Takových přepjatostí dalo by se Engelsovi a jiným jeho strany spisovatelům mnoho dokázati.

§ 72.

V postavení dělnictva anglického pozorujeme podobné úkazy a poměry, jakéž jsme o dělnictvě francouzském obšírněji představili. Rozdíl hlavní je ten, že je dělník francouzský v potřebách svých skromnější, než dělník anglický. Ješto se dělník francouzský na mnoze a rád zeleninou, chlebem a trochem laciného, vodou rozředěného vína živí, domýšlí se dělník anglický, že bez hověziny a piva poobědvati a živu býti nelze. Následovně pokládá se dělník anglický za svrchovaně nešťastného, když těchto věcí s potřebu míti nemůže a tudy je slyšet v Anglicku bédování na největší nouzi pro nedostatek věcí jichžto se u nás dělnictvu jak rolnímu tak řemeslnímu jen na zasvěcené svátky dostává, ba ani samým vlastníkům, mistrům a podnikatelům každodenně. Ovšem že mlhavé ponebí anglické silnou ztravu dělníkovi více potřebnou činí než ve Francouzku, a že tato ztrava je poněkud i podmínkou bez níž by tolik práce udělati nemohl. Dělník anglický na mnoze silnější a v práci vytrvalejší, neunavenější a opatrnější než francouzský, vyrobí obyčejně víc a lépe než tento. Jedna z nejdůležitějších příčin a jako výminka toho je silnější, živnější strava Angličanova. Zmínili jsme se již svrchu že se o tom přesvědčili v jedné fabrice francouzské, kde povolavše dělníky anglické, od těchto v témž čase vždy více díla obdrželi než od dělníků francouzských, ovšem ale jen za větší plat, bez něhož by si onino byli nemohli denně svou, jim tak nevyhnutelnou hovězí pečení poříditi. Když nápotom fabrikant sám mezi dělníky francouzskými tutěž ztravu zavedl, ukázalo se, že tito co do neunavenosti v práci i výrobnosti Angličanům se téměř vyrovnali. Anglický podnikatel kterýž všecko dobře spočítati umí a kterýž dělníky své pod trestem

zákonním přes jistý počet hodin při práci držeti nesmí, hledí sám k tomu aby jemu dělníci za ten čas co možná největší výrobek spůsobili. On ví, že proto může a musí větší mzdu platiti. A v skutku jsou mzdy fabrik anglických daleko vyšší než kterýchkoli jiných fabrik na světě a Porter myslí, že mohou anglické dílny za méně hodin práce, tak vysoké mzdy jen proto platiti a soutěž s jinými jen proto vydržeti, poněvadž výrob Angličanů za tentýž čas je vždy mnohem větší než výrob jakých koli jiných národovců.

§ 73.

V celku je dokázáno že platy anglických dělníků jsou o mnoho větší nežli mzdy dělníků ve kterékoli jiné zemi. Ovšem že jsou tam také téměř všechny prostředky úživy mimo šatstvo dražší než kdekoli jinde, nicméně může si dělník anglický za mzdu jižto v průměru vydělává, lépe všeliké potřeby života opatřiti než který jinozemský.

Délka času pracovního jest tam též na mnoze menší než v jiných zemích průmyslných; nepřestupujet dle pravidla nikdá 12 hodin denně nanejvýš, a je často jen 10 neb 11 aneb ještě méně jako na př. v Birminghamu. Nelzet tu mzdy ve všech větvích průmyslu obyčejné, podrobně udati. Ze všech nejmenší výdělky mají ruční tkalci, o jichž bídném stavu jsme již promluvili a jenž v skutku žijí v nouzi ze všech největší. Ovšem že práce ta velmi snadná k naučení, a tudy všickni dělníci kteří jiné práce neznají, hlavně přistěhovalí Irčané, s ní se obírají; také jiní dělníci, kteří na čas dílo své obyčejné ztratili, dělávají tuto práci dokud zas jiné práce nenaleznou; tím se stává, že je v této větvi průmyslu vždy přebytek dělnictva a tudy mzdy nejnižší. Engels nám udává, že ruční tkadlec jen s těží víc než 10 shillingů týhodně (t. j. asi 5 zl. stř. dvacetníků) vydělati může, často ale jen 6 neb 7 shillingů.

Pro přádníky při fabrikách udává Leach, pověstný náčelník Chartistů, že dostávají za hrubé přádlo až pod 18½ shill., ano někteří dokonce jen 12¼ shill. týhodně. Jeden z nejznamenitějších nepokojů dělnických v okolí Manchesterském

povstal proto, že přádníci Prestonští jenž měli 22½ shill. mzdy, žádali tolik co Boltonští, jenž měli 26½ shill. týhodně. — Přádníci tenkého přádlu dostávají dle udání Engelsa samého 30—40 shill. (t. j. 15 až 20 zl. ve stříbře.) Dle udání Porterova*) obnáší mzda týhodně pro přádníka při stroji „mule“ 50 sh. 4 d. a to po srážce platů, jež musí dát dětem, které má na pomoc atd. s nimiž dohromady obnáší 77 shill. 4 d. To platí o Manchesteru. Pro obyčejného přádníka v Glasgowě při stroji majícím jen 336 vřeten, udává týhodní mzdu 29 shill. 10 d. K tomu třeba mít na paměti, že také ženy i děti vydělávají, a někdy tak značně mnoho, že se to rovná až i dospělým dělníkům mužským, kterýmž časem práci odnímají, jelikož tato na mnoze velké tělesné síly nevyžaduje. Tak je mzda dětí asi 5 shill. týhodně a děvčata mezi 16—20 lety mívají 10 až 12 shill. — Ve přádelnách na bavlnu okolo Leedsu, kde se nejvíce dětí a mladých lidí upotřebuje, obnášela týhodní mzda pro devítileté děti 3 shill. 1½ d., pro patnácti- a šestnáctileté asi 5 shill. a pro osoby od 21. roku počínaje 16 sh. 7¾ d. a tato mzda zůstala po 20 roků stáří téměř beze vší změny.

§ 74.

Pro tkalce hedbáví udává Engels dle rozličnosti práce 9 sh. a 7½ sh. — a od stříhání bavlněného aksamítu 10½ sh. 10, 7½ a 6 sh. 6 d. Toto udání je ovšem dle Leacha úhlavního nepřítel fabrikantů. Dr. Kay též nepřítel fabrik podává o této větvi mnohem vyšší mzdy než Engels; ale Engels ačkoli Kayův spis dobře zná a velmi často cituje neuvádí udání jeho v této věci poněvadž mu jak se zdá nejde tak o pravdu ale hlavně o to aby vždy jen nejmenší mzdy uváděl. V Spitalfieldsu, předměstí londýnském, jehož obyvatelé, na mnoze tkalci hedbáví, pro bídu svou v Londýně smutné pověsti došli, vydělává dle Kaye dospělý muž pracující na stavu Jaquardově 25 shill., při aksamitě a v jiných hladkých hed-

*)Progress of Nation str. 200.

bávných látkách 16 až 20 sh. Jejich ženy vydělávají týhodně 10—12 shill. a děti v poměru stáří svého.

Pro dělnictvo výrobou látek vlněných zaměstnané nalézáme u Portera zprávy podané dle údajů dělníků samých jež učinili před komisí kteráž byla do Nottinghamu poslána v r. 1837; tento rok pak byl tomuto městu rokem největší bídy a nejšpatnější činnosti fabriční následkem nešťastného stavu obchodu, pak stávkový vývozu a tudy i díla. Lidé dělající dílo stávkové (punčochářské) (framework-knitters) vydělávali v tomto zlém roce týhodně 11 shill. 6³/₄ d. a pomocnice jich 1 shill. 10³/₄ d.; v jiných větvích průmyslu toho pracující muži 16 shill. 4 d. a děvčata pomáhající 1 shill. 9 d. týhodně. Na rok 1845, měsíc září, udává pro totéž město a pro dělníky zaměstnané hotovením rozmanitých látek modních, bobbinetů, krajek strojových, vzorkovaných látek z vlny, z hedbáví, vlny smíšené s hedbávím, z bavlny a vlny atd. následující mzdy: mezi 5800 pracujících při strojích počítá

800	děti	po	10	shill. týhodně.
1000	mladíků	"	15	" "
2000	mužů	"	18	" "
1200	"	"	24	" "
400	"	"	30	" "
300	"	"	35	" "
100	"	"	40	" "

Mimo to uvádí mzdy pro dělnictvo rozličné:

50 dělníků hotovením strojů se zanášejících	po 25 shill. týdně.
50 topičů strojů	" 15 " "
200 tkalců a 150 hotovitelů krajek a prací samostatně, vedle strojů	ostatních podobných po 25 shill. týdně.
8400 čistitelek surového díla, děvčat	" 4 " "

Uřezavačky uzlíků (Nopperinen) atd. (práce velmi snadná):

2900 točičů (chlapců)	po 5 shill. týdně.
600 dozorců a majetníků vlastních stavů	" 40 " "
80 běličů	" 25 " "

2000 tahačů (dětí)	po	5	shill. týdně.
70 přístrojovačů (mužských)	"	40	" "
500 přístrojovaček	"	10	" "
2000 čistitelek na čistém díle a skladaček	"	10	" "
240 mužů ve skladech a písárnách zaměstnaných	"	40	" "
25 kresličů	"	40	" "

50 cestovatelů po 120 lib. sterlingů ročně a mnoho jiných dělníků. Udané mzdy postačí aby podaly čtenářům našim určitější ponětí o průměrném stavu výdělků všech téměř dělníků zaměstnaných hotovením látek o dřevních.

§ 75.

O mzdách dělnictva železnického a ocelnického atd. nenalezáme u Portera údajů v číslech. O jejich výdělcích nepodává také Engels žádných zpráv určitých. Co o stavu jich praví, nemá z vlastního vidění, ale na mnoze z Francouze L. Fauchera, jehož sám chválí, že je pravdivější a k dělníkům spravedlivější než všickni Angličané, jenž potud o té věci psali. Nicméně sám i z něho toliko smutné stránky vytahuje a co potěšitelnějšího pověděl, pilně pomíjí. Tak nám udává ovšem že i zde jako v Manchesteru, fabriční práce kazí život rodiny, uvádí podrobně, jaké to zdraví lidskému škodlivé spůsoby při této práci se nalézají a kterak jimi vychování a mravnost trpí. Zapomněl nám ale povědět, co též u Fauchera čteme, že má dělnictvo Birminghamské v celku mnohem lepší zdraví a delší život než v Manchesteru a vůbec lepší než v okresích tkalcovských a přádelnických. „Ovšem, praví Faucher dále, nenajdeme tu takových stav herkulovských jako mezi dělníky kovkopy a hamerníky, těmito obry průmyslu o nichž komise vládní praví, že prožijí život svůj jako bojovní kohouti — („*They live their lives as fighting cocks.*“ *Childern employment comission*).

Dále podává Faucher o dělnictvu Birminghamském, kteréž porovnává s dělnictvem Pařížským, rozličné zprávy svědčící o jeho lepším postavení.

V dílnách Birminghamských trvá den práce nanejvýše 10

hodin a mnozí dělníci odpočívají mimo neděle také ještě v pondělí a v úterý. Patrně, že tam, kde toto dělníkovi možno, mzdy, jemu za skutečné práce placené, dosti znamenité býti musí. Výdělek schopnějších dělníků udává tu Faucher na 30 — 40 šilinků (15 — 20 zl.) a výdělek žen 10 — 15 šil., v průměru vydělává mužský dělník 25 šil. — a ženská 7 šil.

Birmingham je střediskem jedné z největších větví průmyslu a tudý jako měřítkem pro celou odvislost svou. Mimo zboží železné a ocelové vyrobují se v tomto okolí nejrozmanitější věci, zvláště tak řečené krátké a tvrdé zboží, bronzové, mosazné, plátované, plechové, skleněné, dřevěné, koštěné, kaučukové, a Faucher udává cenu výrobků fabrik jediného města Birminghamu pro rok 1845 na 90.000000 franků. Obyvatelstvo jeho obnáší asi 200.000 lidí.

§ 76.

Podavše takto potřebné zprávy o výdělcích a mzdách, zvláště ve hlavních větvích velkého fabričního průmyslu anglického, pohledíme ještě v rychlosti na materiální stav dělnictva, jakýž se při těchto platech býti ukazuje. Rozumí se, že i zde jsou velké rozdíly a mnohé stupně dle velikosti mzdy, hospodárnosti dělníků, četnosti rodin, mnohosti potřeb a drahoty tovarů a potrav. Lépe placení dělníci v Anglii jsou opatření dostatečným oděvem i ke střídání, nezřídka tak úhledným, že jich zvláště v neděli od zámožnějších tříd obyvatelstva rozeznati nelze.

Porter stěžuje si sice, že ozdobnost ano i nádhera, jakáž se v posledních letech rozšířila všudy mezi středními třídami v Anglicku, jako mezi kupci, kramáři, samostatnými řemeslníky, nepostoupila v té míře také u nižšího dělnictva jak by byla postoupiti mohla a měla v poměru ke mzdám jejich. Nicméně jich příbytky jsou čisté, stěny často malované, aneb papírovými tapetami pokryté, mají na oknech opony a na podlaze dosti obyčejně koberce bavlněné aneb i vlněné (luxus to v Anglii i v chudších třídách velmi zobecnělý) a časem i sofy, fortepiana a těm podobné věci rozkošnějšího života. Zvláště o dělnictvu

Sheffieldském podává nám Porter příklad nádhery a ozdobnosti v bytech, jaká se v této třídě sotva kde jinde na světě nalezne. „Jest způsob mezi zdejšími lidem dělnickým všeobecný, že každá rodina zaujímá samostatné obydlí, v němž pokoje jsou opatřeny nábytkem velmi pohodlným (*comfortable*), chodby jsou pokryty kobercemi a stolky jsou obyčejně z mahagonového dřeva; stoličky a skříně vidí se též obyčejně z téhož dřeva; větším dílem mívají též stojací hodiny, což se zde pokládá za znamení blahobytu a pořádku u dělníka“.

Též podobně dalo by se mnoho potěšitelného říci o zřízenosti bytů dělnických při některých fabrikách venkovských jako v Ashtonově v Hyde atd. kteréž jsou vzorny vzhledem na světlost a dobré opatření čerstvým vzduchem, teplem a vodou. K počtu pokojů a jiných prostor v domácnosti potřebných a k jejich oddělenosti hledí Angličané vůbec mnoho, a tudy i dělníci, jak mile jim plat k tomu vystačí, nežřídka před jinými potřebami k tomu hledí aby požívali v tom ohledu všemožného pohodlí. Ovšem že nutí časem špatné mzdy, neštěstí a nouze mnohé dělníky aby se v tom ohledu obmezili, poněvadž člověk jsa takto sklíčen v těchto věcech zkrácení nějaké ještě spíše snese než v potravě nebo oděvu. V celku ale nelze říci, že by dělnictvo anglické špatnější a obmezenější příbytky mělo, než chudší třída vůbec, na př. u nás neb i v jiných zemích mívá. Jisto jest, že se tam rodina dělnická, která nemůže míti pro sebe víc než jednu sednici k obývání a spaní, pokládá za chudou, a za velice bídnou, musí v témž příbytku také ještě řemeslo provozovati, vařiti anebo podruhy míti. A to jsou předce okolnosti u nás i ve třídě samostatných mistrů řemeslnických i u stavu selského zámožnějšího obyčejné, takoruka pravidelné.

§ 80.

Engels, který ze v tech zpráv komisi od parlamentu k vyšetřování bídy dělnictva a k prohledání příbytků jeho vyslaných všecky nejsmutnější údaje pilně sebral, vypravuje nám na př. o jedné z nejchudších čtvrtí v Londýně (o farních

okresech *St. John a St. Margareth* ve Westminsteru) že tam dle udání statistické společnosti r. 1840 přebývalo 5366 rodin dělnických v 5294 obydlích a že z celého toho počtu rodin celé tři čtvrtiny měli jen po jedné sednici. V nejchudší čtvrti Londýnské Whitechapelu a v Bethnalgreenu udává nám že přebývá ve farním okresku Sv. Filipa ve 1400 domích až 2795 rodin; to pak nečiní ani zúplna dvě rodiny na jeden dům, což na domy městské nejméně s jedním poschodím není zajisté tak strašně málo. Vypravuje nám Engels dále že se při tomto stavu věci stává „že muž, žena, a třeba 4—5 dětí a někdy dědeček a babička (jsouli na živu) v jednom pokoji nemajícím snad přes 12 stř. čtverecních přebývati a spáti musí,“ ano že mnozí nemají na lůžku pod sebe nic než pouhý slamník.

Jeť to zajisté špatné pohodlí a nemůže býti jinak než na škodu zdraví lidskému když je mnoho lidí v jednom příbytku stísněno, ale náš řemeslnický a selský lid neuvidí v okolnostech tuto udaných nic neobyčejného ani nic tak ukrutného.

O Dublíně, hlavním městě Irska, kde viděti největší bídu ve všech anglických zemích — ovšem to bídu kteráž nepochází z průmyslu, nýbrž z nedostatku průmyslnosti, praví Engels doslovně: „Jakým způsobem zde chudí stíštění jsou, možná si představití, slyšimeli že 1817 dle zprávy dozorců pracovny v *Barralstreet* v 52 domech s 390 pokoji 1318 osob, a v *Churchstreet* a okolí jejím v 71 domech s 393 pokoji 1997 lidí přebývalo.“ To dělá v oné ulici asi $3\frac{1}{2}$ a v této 5 lidí na jeden pokoj, ovšem komor netopených, kuchyní, síní a jiných částí domu nepočítaje.

O Edinburku nepodává Engels údajů v počtech, ale přiznávám z vlastní zkušenosti že smutný popis, jež z jiných spisovatelů vytáhl, s pravdou se srovnává a že příbytky chudiny Edinburské v nízkých zakroucených uličkách (*Wynds* — řečených) starého města tamního dílem na stráni, dílem v rokli položeného co do těsnosti, zasmušilosti a špinavosti nejbídnější stranu našeho židovského města v Praze, tak jak jsme ji ještě před 20 lety znali převyšují. Prohledal jsem tuto část

města velmi pilně, neboť mne zajímalo netoliko stav chudého lidu poznati ale i způsob staré stavby, (pocházející z části až z 11. a 12. století) pozorovati a musím dosvědčiti, že jsem v žádném jiném městě anglickém, nevyjímaje ani Glasgowa a Manchestru, o jichžto chudých čtvrtích se tak mnoho smutného vypravuje, tak bídnych příbytků pro chudý lid neviděl. Ale právě tu je pozorovati postup našeho průmyslního času, neboť v žádném novějším městě ani ve čtvrtích již z prvopočátku jen pro chudinu a dělnictvo stavených, nenalezneme toho nepohodlí šestipatrových domů, dvouloketních klikatých uliček, úzkých dvorků bez průvanu a odtoku, té nepřiležitosti polohy a přístupu, té těsnosti chodeb a příbytků jako v Edinburce; a to byly předce někdy na mnoze domy blíže hradu královského pro zámožnější měšťanstvo ano i šlechtu postavené, kteréžto třídy jich ovšem v novějším čase chudině, dělníkům a židům postoupily.

V Bristolu navštívila jednu komise 2800 rodin dělnických z nichž 46 procent, teda téměř polovice, měla jen po jednom pokoji. Tak udává Engels; teda více než polovice dělnických rodin má více než jeden pokoj a tu třeba považiti, že i v Bristolu se zdržuje veliký počet přistěhovalých bídnych dělníků irských, podobně jako v Liverpoolu a Manchestru.

§ 81.

O Glasgově, jehož dělnictvo má ovšem v poměru špatné postavení, ba myslím, že špatnější než Manchesterské, ješto také neustálým příbytkem a soutěží nových dělníků přišlých z chudých hor škotských i z Irska trpí, podává nám Engels popis, podlé jistého anglického časopisu. Já pak jsem tyto části sám pilně přehledl a přiznámi že poskytují smutnější obraz než nejchudší ulice Londýnské a Dublínské ano i Manchesterské, nemohu jich postaviti za řečené Wyndy Edinburské. Zanedbanost a spustlost tělesní i mravní tamější chudiny, jest v celku větší než v jiných velkých a průmyslních městech, což v tomto nábožném, presbyterianském mě-

stě, kde zvláště v neděli nic jiného neviděti, než lidi do četných kostelů skroušeně s knížkou v ruce se ubírající aneb z nich domů se vracející, tím více na oči padá, a člověka k otázce vybízí, jak tato zbožnost, jestliže jinak pravá a upřímná, tolik bídy, toto všelikých lidí těsné pospolu přebývání a tu mravní spustlost bez opravy nechati může?

Musím ovšem připomenouti, že tu v novějších časech povstávají společnosti, kteréž zřizují útočiště pro přenocování lidí příbytků nemajících jakéž i v Londýně a ve všech jiných městech se zakládají. Prohlédl jsem pozorně jeden takový ústav v Glasgowě a musím říci že byl nad obyčej výtečně zřízen. Ve velkých sednicích v zimě parou topených, nalezalo se tu plno lůžek, ale vždy jedno od druhého prkennou ohradou oddělené, tak že pro každou postel byla oddělená komůrka se dvéřmi. Každé lůžko obsahovalo pěkně na způsob matrace zhotovený slamník, s vlněnou poduškou a pokrývkou: vedle postele stojí truhlička k uložení šatů, sloužící též za sedátko a jiná truhlička opatřená klíčkem k uložení peněz nebo skvostnějších věcí. U prostřed síně je chodba, do níž se všechny tyto komůrky otvírají, nad ní ramena plynové lamp kteráž celý sál se všemi těmi ložnicemi osvětluje; v čele je umývadlo s kohoutky podávajícími vždy čerstvou vodu. Za dne se prostora ta vyvětrává a v zimní čas parou vytápí. Každému nocleháři dá se čisté vypláchnuté prostěradlo. Rozumí se, že v takovém místě nemůže být při vši možné čistotě a opatrnosti vzduch vonný jako v boudoiru aristokratické dámy, ale v celku jest to nocleh dosti slušný, zdravý i pohodlný, tak že chudý lid sotva kde většího pohodlí požívá než na těchto hospodách. A takový nocleh stojí dělníkovi 1 penny t. j. asi dva groše víd. čísla, jež ale anglickému dělníkovi snadněji vydělat, než našemu groš. Podobné ústavy jsou a povstávají ve všech městech fabričních, tak že žádnému dělníku, jen poněkud pořádnému a příčinlivému není a nebude potřeba utíkat se do oněch brlohů, kde tolik lidí všeho pohlaví a stáří vedle sebe líhá, na zkázu čistoty, zdraví a mravů. I dělníku přistěhovanému je takto slušné a laciné přechování opatřeno.

Aby se zloději a nevěstky nescházeli, aby lidé zpustlí vši péče o zdraví a čistotu svou nezanedbávali, aby si někteří z nich právě v neřesti a špíně nelibovali a nehověli, aby ochlastové posledního, groše svého raději nepropili než by si zaň slušný příbytek a nocleh zjednali, tomu všemu zabrániti nepodařilo se žádnému společenstvu zúplna.

Ve velkých městech nalezejí se všude pelechý nemravnosti a prostopášnosti a jsou i budou zajisté ještě dlouho, aspoň v takových které mají okolo 300000 obyv. Ale všechno toto zřízení společenstvu nebo průmyslu připisovati jest mínění nespravedlivé a nerozmyšlené a připadá nám tak jako by řekl, že člověk věčně věkův nehřeší z vlastní vůle a z náklonnosti ke zlému — že vždy jen okolnosti za něho hřeší.

§ 82.

O příbytcích dělnictva v Manchesteru a okolí hledí nám Engels podati obraz co možná nejsmutnější. A však kdo popis jeho nepředpojatě čte, pozná i z něho již, že věc není tak neslýchaně zlá jak jemu připadá. Tak nám popisuje, že domy dělnictva mají jen malé dvorky, do nichž nevedou ulice ale jen průjezdy z ulice, čímž prý se průvanu brání, a že dělníci mají často jen byty do dvora obrácené. Než to všechno jsou věci velmi přirozené ve všech velkých městech kde následkem drahoty místa lidé pro potřeby obchodu vespolek k sobě se blíží a jako k jednomu středišti se tisknou; ve všech téměř našich městských domech, ač nedím starých, ale i nových, máme dvory ze všad obestavené, do nichž člověk jenom průchodem nebo průjezdem dostati se může. Dvorky domů anglických v Manchesteru jsou v celku asi tak prostranné jako dvorky všech činžovních domů (paláce a domy boháčů vyjímaje) v Londýně v Paříži nebo v kterémkoli jiném hlavním městě našem. K tomu třeba uvážit ještě i to, že domy dělnictva v Manchesteru a okolí jsou na mnoze jen nízké, jednopatrové a z jedné strany do prostranné, pravidelné ulice jdoucí, ješto ve mnohých hlavních městech, zvláště ve starých čtvrtích jsou v uličkách úzkých

a klikatých domy vysoké kolikopatrové, dvory pak takorčka žádné aneb jen jako světlíky. A předce tu musí přebývati obyvatelstvo i vyšších stavů, učenci, umělci, úředníci, kupci atd.

Domy dělníkův (*cottages*) jakéž nyní v Manchesteru v okolí jeho i na jiných stranách buď fabrikanté sami, buď stavitelé a jiní podnikatelé na činži staví, bývají tak zřízeny, že jedna řada jde do jedné postranné ulice, majíc do zadní neb vlastně prostřední ulice dvorek, druhá řada okna i dvěře do této prostřední ulice a tudy i na dvorky první řady a třetí řada do druhé veřejné prostranné ulice; jest zajisté způsob stavby velmi přiměřený a průvanu i zdraví lidskému příznivý, zvláště povážili se, že v těchto malých domkách obyčejně jen po jedné rodině a jen ve větších více jich přebývá.

Když jsem procházel tyto a takové ulice v Manchesteru přišlo mi na mysl, že postup lidskosti a důmyslnosti lidské vždy víc a více o blahobyt lidí pečuje a k tomu vždy lepších prostředků nalezá. Nerozmýšlím se říci že z ohledu snadného průvanu a oběhu povětří, sotva kde obyvatelstvo starých a velkých měst (snad jediný Londýn, a to hlavně jen v nových částích, vyjímaje) lépe rozestavené příbytky má než jsou v nových čtvrtích dělnických v Manchesteru, to jest že sotva kde přijde na jednoho člověka v průměru více, ba jen tolik prostranství jako tam.

§ 83.

Vůbec hledí se v městech anglických více ku prostranství než v jiných zemích; tak uvádí L. Faucher ve svých „*Études sur l'Angleterre*“ zákon v Anglicku platící že nově stavěné ulice musí míti tolik šířky, kolik domy v nich výšky mají, aby mohlo slunce a vzduch dobře do nich proniknouti; a francouzský inženýr Darcy poslaný od vlády do Anglie k vůli študiím o anglické policii stavební, podal ve zprávě své ke vládě, již jsme v jednom časopise četli, údaje, dokazující přednost Angličanů nad krajiny jeho v tom ohledu. Tak připadá na př. v Londýně na jednoho obyvatele v průměru 100 □ metrů a v Paříži jen 34 metrů prostran-

ství; v Londýně na jeden dům jen $7\frac{1}{2}$ obyvatelů a v Paříži 34; z čehož snadno souditi na poměrnou zdravost Londýna.

Všecky čtvrti velkých měst teprva v novějších časech od velikého vzniku fabričního průmyslu povstaly, jsou stavebné dle plánů stvrzených a mají rovné ulice nejméně tak široké jako jsou v nejnovějších částích měst u nás, obyčejně ještě mnohem širší, a k tomu mnohé prostory, ano krásné zahrady, *squary* řečené. To vše je ovšem ještě mnohem lepší v menších městech fabričních, kde se prostory tak šetřiti nemusí jako na př. v Londýně nebo v Manchesteru, a ještě lepší tam, kde okolo fabrik na venku nové *cottages* u prostřed polí a zahrad povstaly. Jediné co vzhledem na výhody u přebývání zvláště v Manchesteru samém nepříjemno a nezdravo, jest všeobecná, člověka v bohatých čtvrtích aspoň tak dobře jako v nových dělnických, urážející nečistota vzduchu naplněného výparem tolika fabrik a rozličných fabričních prací, sazemi z komínů, puchem kamenného uhlí a plynu do všech vsudy pokojů i koutů vedeného, a tu i tam z trub ucházejícího. Podobné úkazy ač ne v té míře ukazují se i v jiných městech fabričních. Dále není dojem ulic dělnických byť by i byly prostranné, nově vystavené a čistě bílené i dobře dlážděné, velmi veselé, poněvadž se zde zhola žádných krámů, žádného obchodu, žádných kočárů a vozů nevidí, pak že se zde jen zřídka kdy lidé zámožnější vidí, a dokonce žádné dámy se neprocházejí. Nevidí se tu, aspoň v hodinách pracovních, leč množství chudých dětí, málo dospělých lidí a to na mnoze jen chudé dělnictvo v pracovním oděvu, kteréž sem a tam stojí aneb domácí práce odbývá; k tomu není na domech, jakkoli úhledných, skoro nikdež květin viděti a jen někde opony a jiné ty úhledné věci, ukazující zvenčí již obydlí lidí zámožnějších a vzdělanějších.

A však i tu mohli bychom uvesti mnohé výjimky a přívětivější úkazy zvláště na venku kde někteří lidumilní fabrikanti o blahobyt svých dělníků zvláštní péči vedou, zvláště kdybychom se chtěli držeti spisu p. Ure, kterýž je právě tak velký blahoslavitel fabrik jako En-

gels je tupitel jejich. My nechťice se pouštěti ani do jedné ani do druhé výstřednosti, držíme se pravdy poznané na vlastní oči své, že postavení dělnictva anglického co do příbytků, pohodlí a prostranství v nich, jest neli lepší, aspoň takové, jako postavení chudší třídy obyvatelstva ve všech městech stejné rozsáhlosti; ba že je na venku vůbec ještě lepší, než u našeho selského lidu; že se stavba a zřízení bytů dělnických s postupem času a průmyslu lepší a zdokonaluje.

§ 84.

Třebali k tomu, mimo to co jsme viděli a z porovnání usoudili ještě zvláštních dokladů, uvodíme zde čísla úřední podaná od *tax office* z nichž vysvítá, že za našich dob počet domů a samostatných bytů roste u mnohem větší míře než počtu samého obyvatelstva přibývá. Ješto ale přírostek ten je nejpatrnější v městech fabričních, není pochybnosti, že toto rozmnožení hlavně ve prospěch lepšího ubytování pracující třídy se děje.

Přírostek od r. 1812 až do r. 1833, byl pro počet obyvatelstva 30,83 percent, pro počet domů od 10 do 40 liber roční daně platících 48,95 percent, pro domy nad 40 liber platící 49,60 percent.

Pozdějších údajů v tom ohledu z rejstříku *Tax office* podati nelze, poněvadž daň domovní 5. dubna 1834 byla zvýšena, ale není pochybnosti, že pokrok ten byl od té doby ještě větší. Ale oč více se rok od roka v Anglii domů atd. staví, pozná se z počtu ročně vyrobených cihel, kterýž se úředně zná, poněvadž se z nich daň platiti musí.

Bylo jich totiž jedině ve velké Britanii (bez Irska, kde této daně není)

1802	713,888,743
1811	969,312,755
1821	913,213,100
1831	1,153,048,581

1841 1,462,257,575

1845 1,878,037,669.

Což dělá od 1821 do 1845 přírostek více 100 percent, kterýž ovšem nejvíce na továrny a železnice padá, ale zajisté také na mnoze i příbytkům chudého lidu ve prospěch přichází.

§ 85.

Co do oděvu dělnictva již jsme se o něm svrchu zmínili. Oděv obyčejný zvláště do práce, jest téměř naskrze z látky bavlněné rozličného druhu. Zvláště obyčejný u mužů je tak řečený *fustian*, způsob manšestru, na mnoze šedivé a hnědé barvy s vypuklými pruhami, látka úhledná, silná, nad míru trvanlivá a spolu také teplá, jakož vůbec známo, že látky bavlněné více hřejí než lněné.

Ženské oděvy bývají též hlavně z bavlny, z rozličných látek jak je novější průmysl v neobyčejně nízkých cenách a u veliké rozmanitosti vyrobuje. Též šátky a šály bavlněné i vlněné jakéž se v Anglii u veliké rozmanitosti a láci zhotovují a klobouky slaměné, bavlněné i hedvábné. To jsou částky skládající oděv ženských dělnického stavu. Viděli jsme sem a tam mezi nešťastnými neb zpustlými a nehospodárnými dělníky, zvláště pak nezřídka mezi ubohými Irčany oděv bídný, špinavý a roztrhaný; za to vidívá se zas mezi řádnými a umělejšími u nichž denní výdělek obyčejně 2 — 3 šil. i více obnáší, často šat nádhernější ze sukna a rozličných jiných látek vlněných i hedvábných. Mimo oblek do práce mívají ještě obyčejně jiný sváteční, a Porter uvádí to za zvláštnost o dělnících ve Spitalfieldsu, že jsou mezi nimi někteří, jenž mají jen jeden oděv. Totéž potvrzuje i Faucher na př. v popisu Birminghamu.

V celku se musí ale o dělnictvu anglickém říci, že k šatu svému obrací méně pozornosti a šetrnosti, že jej nedrží vždy v žádoucí čistotě aniž tak mnoho na úhledný jeho кроj hledí, a musíme zde dáti za pravdu Faucherovi, kterýž v tom ohledu přednost lidu francouzského nad anglickým vynáší. Mát zajisté lid francouzský vůbec a ve všem lepší vkus neb oblibu, lepší způsob, lepší úhlednější кроj y oděvu, kterýž nad to u

něho tím lépe vypadá, poněvadž slušnější a svobodnější držení těla v chůzi a posuňkách, větší živost a lehkost ve všem pohybování k pěknějšímu zjevu Francouze přispívá; tmavomodrá blousa ve všední den u všech tříd dělnictva obyčejná, chrání ostatní oděv před špinou, kryje nedostatky jeho a může se často vyprati a vždy v čistotě držeti; an pádný, neohebný Angličan sám sebou již méně úhledně vypadá a rád tutéž kazajku s toutéž špinou, po delší čas nosívá.

Ostatné má dělník Anglický skoro vždy svůj klobouk a svou obuv; jen přistěhovalci Irští a žebráci vidívají se bez obůvi.

§ 86.

Co do potravy pověděli jsme již, že maso a potravy zvířecí u lidu a dělnictva anglického jsou mnohem více v obyčeji, než kdekoli jinde na světě, ano pokládají se tam za nevyhnutelnou část stravy.

Též Engels udává, že lépe placení dělníci, zvláště pak dělníci při fabrikách, kde všickni údové rodiny vydělávají, mají dobrou stravu, že mívají denně maso a večer sýr a slaninu. Kde se méně vydělává, mívají obyčejně 2 neb 3 krát za týden maso aneb aspoň v neděli, za to jedí zas více chleba, bramborů atd. Čím bídější je postavení dělníka, tím bídější je i jeho strava, tak že mu pak nezůstane z masité stravy hrubě více než trochu slaniny. Irčané pak přistěhovalí živí se alespoň s počátku i na anglické půdě jako doma takořka jen brambory, ať již vydělají na něco lepšího neb ne. Mimo to je v Anglii ve všeobecném obyčeji pítí thé neb čaje (čínské thé s cukrem a mlékem, časem též s nějakou lihovinou) a kdo by tam thé pítí nemohl, musel by již býti v nejtrpčejší bídě. Tak popisujeme stravu dle Engelsa, kterýž rád do černa maluje a dokládáme jen, že jsme všady dělnictvo viděli pítí mnoho rozličných nápojů líhových zvláště *brandy* (kořalku) a *gin* (jalovcovou kořalku), pak těžká anglická piva *ale* a *porter* ano časem i v Anglii oblíbené *Sherry* a *Port wine* t. j. horká, španělská vína Xeres a Oporto. Toto poslední osvědčuje též Faucher. Tak praví na př. o Bir-

minghamu : Dělník zdejší neopije se některou lihovinou sprostou jako je *whiskey* (irská bramborová kořalka) aneb *gin*; jeho obyčejný nápoj je pivo a často i cizí vína. Tamtéž praví o stravě jejich: Zdejší dělníci nechtěli by živi býti chlebem, slaninou a brambory; musíť míti nejlepší masa a nejchutnější kousky. V témdni živí se *kotlety a beefsteaky* a v neděli dají si připraviti nejjstávnatější pečení (*best joints*). A Faucher nepřehání aniž představuje věci lepší než jsou, jak sám Engels přiznává. Ovšem že jsou v Birminghamu dělníci na mnoze v lepších platech než jinde, nicméně ale pozná se snadno z celého popisu i ze samého udání Engelsova, že je dělník anglický v celku lépe živ nežli francouzský, kterýž mnohem méně masa požívá, ba mnohem lépe než ve kterékoli zemi, kde průmysl a s o u t ě ž výrobníků, jimž Engels všecko neštěstí za vinu klade, doměle záhubné působení své sotva započali. Samo rolnictví s těmito škůdci lidu ničeho činiti nemající, nemůže hrubě, ať nedím dělníkům, ale ani majetníkům půdy lepší stravy poskytnouti a sotva že který sedlák v Čechách lepší stravy požívá než je ona již Faucher u dělníkův v Birminghamu popisuje. Dále třeba připomenouti, že dělník anglický dostává mnohou věc velmi lacino, kteréž u nás lidé buď ani neznají aneb které tu jen velicí páni co lahůdky požívají; jako ústřice (po groši), mušle a raky mořské, pak syrové sledě (jež známe nasolené co slanečky) a předobré ryby mořské dostávají se všude, zvláště ve městech blíže moře velmi lacino, a skrze železnice jsou skoro všecka fabriční města jen jako na skok od moře; a tak lid dělnický všech těchto věcí u nás vzácných mnoho požívá. Mnohé zplodiny zámořské též velmi lacině se prodávají; tak vídati chudý lid v letě an pije pro ochlazení mléko kokosových ořechů atd. Pomeranče z ostrovů Balearských na lodi za několik dni přivezené, dostati tu tak lacino jako v samé Italii, ano i ananasy z ostrovů Azorských k neuvěření lacino. Při laci tolika rozmanitých domácích i cizích plodin požívá ovšem lid někdy i věcí zbytečných.

§ 87.

Taková spotřeba zbytečná ukazuje se v lidu anglickém zvláště z ohledu nápojů. Výroba a spotřeba piva a pálených

nápojů je v Anglicku nesmírná, a nedala by se ani pochopiti, kdyby se nevědělo že i chudé třídy ve spotřebě té mají znamenité účastenství. Ovšem je tato bohužel až příliš veliká spotřeba a obliba dělnictva anglického v horkých nápojích největším jeho neštěstím a na mnoze hlavním pramenem bídy, kteráž se člověku tu i tam před oči staví. Pitím stráví tu netoliko muži ale na mnoze i ženy velkou část svého výdělku; což divu pak, že se jim potom peněz na nejpotřebnější věci nedostává.

Engels a jiní strkají i zde všecku vinu na fabriky a průmyslní soutěž, kteréž prý dělníka do takového neštěstí uvrhují, že mu jiného utěšení nezbyvá, než v opojení. Ale jak nám vyloží tento úkaz u Irčana, kterýž jakživ ani fabriky nespatriil a brambořistě svého ani neopustil dokud jej hlad nevyhnal a do anglických okresů fabričních nehodil? A ti právě pijí ze všech nejvíce. Nač také třeba hledati příčinu tu a tam, ješto leží na bíledni? Angličan dle přirozené povahy své trochu hrubolátný, má od jakživa zalíbení v rozkošech poněkud surovějších; k tomu přichází ještě chladné, mlhavé ponebí, kteréž užívání horkých nápojů takořka potřebou činí. Angličané byli již známi co velcí spotřebovatelé silného piva a milovníci pálených nápojů dříve než se průmysl jich k nynější velikosti své zvedl; každý kdo minulost i nynějšek Anglicka zná, musí se Engelsovi vysmáti, když věci tak představuje jako by byly fabriky a soutěž opilství v Anglicku teprva vynalezly; bylot zajisté dříve mnohem obyčejnější než nyní, jakož se snadno z vypravování ústního starších lidí i ze spisovatelů a úředních údajů poznati dá.

V minulém století bylo opilství tak nesmírné v Angličanech, že se dle udání jež složil starý úředník policejní v okolí města Londýna, r. 1816 před odborem parlamentu okolo polovice onoho století lidé opili u velikém množství po ulicích váleli. Věc ta byla tak zlá, že se parlament viděl přinucena vydati již r. 1736 tak řečený *Gin Act* (kořaleční zákon) v němž obmezením práva šenkovního, uložením veliké daně na pálené, a přísnými zákony tomuto nemravu přítrž učiniti hleděl. Všecko to však jen málo platilo. Neuplynula ani dvě plná leta od vydání onoho zákona, a již se počítalo

v hlavním městě 12000 lidí odsouzených na základě onoho zákona, z nichž 5000 zaplatilo po 100 lib. šterlingů, t. j. po 1000 zl. stř. a 3000 po 10 lib. st. pokuty, aby nemuseli z trestu do káznice jíti. Z toho se vidí, že museli mezi výstupníky býti mnozí lidé zámožní. Na vzdor přísnosti onoho zákona, pilo se v letech po něm následujících ještě více, tak že počet gallon kořalky vyrobené a pro spotřebu Anglickou zachované, kterýž obnášel roku

1733 — 10,500000

a roku 1734 — 13,500000, vyrostl
do roku 1742 až na 19,000000 gallon.

§ 88.

Nemrav opilství panoval v Anglii v minulém století a poněkud ještě i na začátku tohoto netoliko mezi sprostým lidem ale i mezi šlechtou a vyššími stavy vůbec. Tehdá neskončila se snad ani jedna hostina, ba ani žádná společnost se nerozešla, aby byl jen jediný z mužů střízlivý zůstal. Odtud ten obyčej, že dámy po skončeném obědě odcházely, aby se muži potom do pití dáti mohli. Tak též o bálech i mezi šlechtou bývali všickni muži k ránu na čisto opilí a zůstávali sem tam ležet po sofách a po podlaze, až je služebnictvo odvezlo. Byloť to tak obyčejné, že to takoruka k dobrému způsobu patřilo, umět dobře táhnout. Ještě před 40 lety byly rvačky mezi opilými i ve vyšších stavech věc tak obyčejná, jako by nyní byla potupná. — Ještě za našich dob byly v Londýně krčmy, kde se mladí muži pravidelně scházeli a o závod pili.

Dvěře se zavřely aby nikdo vyjítí nemohl, a pilo se až všickni pod stolem ležeti zůstali. Není tomu více než 20 neb 30 let, co se mohlo ještě čísti na krámech nápojních asi tato slova: „Zde se možná opít za 2 groše, za 4 groše ale na mol; čerstvá sláma se přidá darmo*“.

*On may here get drunk for a penny, dead drunk for two pence and have clean straw for nothing.)

Každý vyloží si snadno význam těchto slov. Takových slov se nyní již ovšem nečte; takové věci se již tak snadno nestávají; opilství pomíjí v národě anglickém a v mravech jeho den ode dne více. V tom již je veliká výhoda, že aspoň mezi lepším společenstvem mínění převládá, že je to proti elegantním, dobrým způsobům opíti se, ješto se to prvé pokládalo za jakýsi způsob mužské cnosti a statečnosti. Nicméně je silné pití i mezi lepším stavem, aspoň ve střední třídě posud velmi rozšířené, a troufám si říci že v Londýně, i samého Westendu a okresů nefabričních nevyjímaje, v neděli po desáté, jedenácté hodině večer, sotva desátého člověka (a to bez velkého rozdílu pohlaví) na dobro střízlivého potkáte. Jak veliké ale nicméně je již polepšení, kteréž v tom ohledu nastoupilo, vidí se nejlépe z toho, že na těch 19.000000 gallon kořalky, kteréž se r. 1742 vypily, pilo jen 6 mill. lidí. Od těch časů vystoupilo obyvatelstvo na 16 mill. a nyní spotřebuje se jen 8,166985 tedy o $\frac{5}{6}$ méně; a ješto tehdá přišlo na jednoho člověka vypít přes 3 gallony připadá nyní na jednoho jen $\frac{1}{2}$ gallony.

§ 89.

Potom co jsme pověděli neuvěří nikdo, že by tovární průmysl byl v Anglicku opilství zplodil. Kde vyšší i nejvyšší stavové v opojení svou největší rozkoš nalézali, zdaž tam divu, že sprostý, celý den se klopotící a ušlechtilejšího potěšení neznající lid dle jich příkladu jednal? Jeť vůbec známo, že opilství v Anglicku ubývá a musíme doufati že příklad vyšších tříd a s průmyslem pokračující vzdělanost, kteráž i sprostý lid jiných vznešenějších rozkoší vyhledávati naučí, zde blahodějně působiti bude.

I ze strany náboženství a služebníků jeho, mohlo a mělo by se tu více státi; anglikánské vyznání působí zde spíše zle než užitečně.

Jeť známo, že v Anglicku není dne zasmušilejšího nad neděli. Puritánsko-přísné svěcení svátků nedovoluje žádného, ani sebe nevinnějšího a snadnějšího zaměstnání, žádných her,

žádných veselostí a radostí, zvláště hlučných, žádného divadla, hudby, tanců atd. Za mého pobytu v Anglii prorazili to přepjatí horlivci pro svěcení svátků, tak řečení *sabatáři* zadáním petice v parlamentě, že se v neděli roznášení psaní zákonně zastavilo, ovšem ke mnohé nepříjemnosti a škodě obecnstva; ano již o to se snažili aby se v neděli po železnicích jezdit nesmělo, čímž by se ovšem obchodníkům a dělníkům po celý týden v prachu krámu a dílen svých se lopotujícím jediný prostředek odňal, aspoň neděli venku na zdravém povětří ztráviti. Při tak přísném svěcení svátků nemají pak lidé, čím by čas ztrávili; modliba z toho mnoho nezíská, ovšem ale krčma; neboť píti je v neděli jediná radost dovolená, a tak světí lidé den Boží, pijíce napořád až věru nejsou více svoji, ale jak u nás říkají B o ž í. Tím se dá vyložiti, co jsme svrchu o úkazech nedělních pověděli.

Za novějších dob snažili se mnozí lidumilové této rozšířenosti opilství přítrž učiniti. Zvláště šlechtný irsko-katolický kněz p. Mathews, činil v tom ohledu pravé divy, a dosáhl přičiněním svým veliké pověsti po světě. Horlivým nadšeným kázáním šlechtného muže pohnuti, slíbili stotisícové zdržeti se horkých nápojů a vzali tak řečený *pledge*; v Dublině, Manchestru a jinde byli mnozí prodavači horkých nápojů následkem toho přinuceni krámu své zavřítí. Ale bohužel nadšení tak způsobené nevytrvalo u všech na dlouho, veliká většina vrátila se zase k oblíbeným svým nápojům a opětný příchod p. Mathewsa byl vždy jen s to, že jich vždy zas leda na čas od nich odvrátil; ano počítalo se, že z mnohého místa a kraje již více lidí učinilo slib střídmosti, než jich tam je. Tím však nechci říci, že by obětavé apoštolování bylo beze všeho trvajících prospěchu, pokaždé se část toho bahna vysuší, a již počasně přetržení jeho je nad míru prospěšné. Ostatně ovšem mnohem více musí tu učiniti postup času, pokračující vzdělanost a osvěta ukazující pravou cenu všech věcí a opravdivé důstojenství lidské a konečně i hrdost Angličana, kteráž jej vždy k tomu vede aby se snažil platiti za úda vyšších vzdělanějších stavů u kterých se nyní opilství již za důkaz sprostáctví považovati počíná. Průmysl ale,

kterýž opilství v Anglii nezplodil, přestáním jeho zajisté ne-
výslovně získá.

§ 90.

Podavše takto obraz dosti obšírný o postavení pracujících lidu v Anglicku, zvláště co se týče jeho tělesných potřeb a jich opatření, jak se nyní v skutečnosti nalézají, musíme pozornost svou ještě jednou zvláště obrátiti k otázce:

Jaký byl a jaký jest v Anglii vliv velkotvárného průmyslu strojnického na tento stav lidu; zdali jej průmysl zhoršil nebo polepšil? zdali v celku zasypal lidu anglickému více pramenů výživy, aneb mu jich více otevřel?

Nedá se zapřít, že vývoj velkého průmyslu přináší s sebou mnohé částečné a počasně neštěstí, kteréž je časem dosti zjevné a dojemné, že u velikého obecnstva na první pohled utvoří předsudek vždy spíše proti užitečnosti působení jeho. Přihlédnemeli ale blíže, poznáme brzo, že je předsudek ten v celku nespravedlivý, že škody kteréž jednotlivcům z vývoje strojnického průmyslu povstaly, nedají se nikterak přirovnati k nesmírnému dobrodiní, jež na jiné straně netoliko národu anglickému vesměs, ale i dělnictvu samému prokazuje. V celku je postup a výhoda pro všechny třídy veliká a neúporná. Zároveň je moc a povaha podivuhodného průmyslu toho taková, že na rány jež zasadil, také sám nejdříve a nejbezpečnější léky podává. Tisíce a tisíce dělníkům poskytuje stálo u výživu a vystrčili jich na jednom místě, postaví jich zase na jiném k úživnému dílu. Jak by se dalo jinak vysvětliti, že netoliko lidé, hned s prvopočátku průmyslnou prací se zanášející, a děti jejich, ale i jiné opatřuje, jak by se dalo vyložiti to neustálé k němu přibývání dělníkův prvé v rolnictví zaměstnaných, ten podivuhodný vzrůst obyvatelstva měst a okresů fabričních, (kteréž nemá sobě rovného, leč v severní Americe, kde přebývající obyvatstvo denně nové, úrodné, chleborodné půdy nabyti může), kdyby fabriční rozvoj měl v skutku, jak se praví, ten následek, žeby ruční práci zbytečnou činil, a lid víc a více o úživu

připravoval; jak medle stává se, že zakládáním nových fabrik a vynalezením nových strojů rovněž tak hojně rozmnožení obyvatelstva, a vůbec podobné úkazy se způsobují jako přibýváním nových úrodných rolí? Nedá-liž se z toho právem souditi, že podobní výsledkové mají i podobné příčiny a že tuto nové stroje a fabriky obyvatelstvu otvírají nové prameny výživy, že mu dávají nový prvé nemívaný chleba, rovněž jako tamó nově zorané role?

§ 91.

Působení velkého průmyslu ve hmotní blahobyt lidu dělnického pozná se nejlépe, když promluvíme o proměnách, které se následkem strojnické výroby ve mzdě dělnictva udály. Především musíme podotknouti, že se platí v Anglii téměř ve všech větvích průmyslu od kusu. Ovšem že tu platy od kusu rok od roka padají, za to ale zase síla výrobní dělníkova zdokonalením nástrojů a obratnosti náramně roste; jeť ale patrno, že by stav věci pro dělníka v celku se nezměnil, když by se mu plat sice na desetinu snížil, on ale za to pomocí zdokonaleného stroje zas desetkrát tolik vyrobiti mohl a vyrobil co prvé.

A v skutku je stav věci takový že k vyrobění toho samého množství tovarů je nyní sotva polovic tolik dělníků potřebí než prvé; fabrikant, kterýž dává dělníkovi do ruky onen nákladný stroj, jehož pomocí jedině tento je s to dvakrát tolik vyrobiti co prvé, nemůže mu za dvojnásobnou výrobu také jednou tolik zaplatiti co prvé, neboť by jinak platil dělníkovi za práci a zásluhu stroje, kterýž také svůj plat dostati musí, jinak by byl fabrikant naložil kapitál, jenž by mu ve stroji tom ležel neplodně a bez úroků.

Nicméně ukazuje zkušenost v Anglicku, že výroba následkem zdokonalení stroje rozmnožená netoliko fabrikantovi větší výnos, ale i dělníkovi větší výdělek vydala.

Následující počty předložené před výborem sněmovním pro záležitosti fabriční a obchodní r. 1833, vzhledem na prádelny Manchesterské, jsou toho důkazem, že se platy dělníků za kusy práce sice neustále menšily, ale výnos jejich zároveň se vzrůstáním schopnosti jejich následkem strojů způsobeným, předce v celku zvětšil.

Tak upředl přádník:

Roku 1804 za týden 12 lib. přádlá numera 180; za to dostal 60 šil., z toho dal pomocníkům 27 šil. 6 den., zůstalo mu 32 šil. 6 denárů.

Roku 1804 za týden 9 lib. přádlá numera 200; za to dostal 67 šil. 6 den., z toho dal pomocníkům 31 šil. 6. d., zůstalo mu 36 šil. 6 den.

Roku 1833 za týden 22½ lib. přádlá numera 180; za to dostal 54 šil. 8 den., z toho dal pomocníkům 21 šil. 6 den., zůstalo mu 33 šil. 8 den., a

roku 1833 za týden 19 lib. přádlá numera 200; za to dostal 65 šil. 3. den., z toho dal pomocníkům 22 šil. 6 den., zůstalo mu 42 šil. 9 den.

K tomu třeba doložit, že k vyrobení tohoto díla dělník pracoval r. 1804 74 hodin týdně a r. 1833 jen 69 hodin týdně. Kdyby byl pracoval 1833 74 hodin jako 1804, byl by byl výdělek jeho býval:

pro přádló Nro. 180	36 šil. 1 denár.
„ „ „ 200	45 šil. 10 den.

Podobná data nalezáme u B a b b a g e, jehož spis *Economy of Manufactures* má tato udání:

Stroj řečený v továrnictví bavlnovém „*stretcher*“ vedený jediným dělníkem dal výrobu následující:

Rok — lib. přádlá, — platy od kusů — výnos týdenní mzdy.

		score.			
1810	400	1 šil. 3½ den.	25 šil.	10 den.	
1811	600	— 10 „	25 „	—	
1812	850	— 9 „	31 „	10½ „	
1813	1000	— 7½ „	31 „	3 „	
Tentýž muž vyrobil při přádlé trochu jemnějším:					
1823	900	— 7½ den.	28 šil.	1½ den.	
1825	1000	— 7 „	27 „	6 „	
1827	1200	— 6 „	30 „	— „	
1832	1200	— 6 „	30 „	— „	

V tom čase výrobnost člověka neustále rostla, ano ztrojnásobnila se do 22 let; plat od kusu sice neustále padal,

ale výnos týdnenní proto neklesl, spíše se v celku trochu pozvedl.

§ 92.

Kdyby ale i v celku výnos celotýdnenní práce jeho se snížil, nečiní to ještě vždy v opatření potřeb jeho rozdílu, povážili se, že i potraviny a mnohem více ještě jiné potřeby úživy: jako šaty atd., obrovským rozmnožením výroby velice v ceně klesly. Svědomitý G. R. Porter ve výtečném spise svém *Progress of the Nation* (1847) vede na základě údajů úředních a komissionálních dle tabulí jdoucích od r. 1800 až do r. 1830, důkaz, že mzdy u všech druhů dělníků buď dokonce nepadly aneb aspoň jen velmi nepatrně se snížily, že ale ovšem znamenitě klesly ceny pšenice a jiných potravin a potřeb, z čehož uzavírá, že los dělníků v celosti se polepšil, ješto mají nyní netoliko snadnější a lepší úživu ale spolu mnohem hojnější opatření všelikými potřebami, za příčinou velikého těchto zlacnění. Dle knih a udání kteréž jeden z větších a starších fabrikantů Manchesterských Mr. Thomas Houldsvorth před vyslaným od parlamentu *Committee on Manufactures, commerce etc.* složil, ukazuje se jak jsme již svrchu doložili, že zmaháním se strojů platy za rozličné práce ovšem neustále se zmenšují, že ale v celku výnos v penězích (*money earnings*) u prádníků je nyní větší než na počátku tohoto století, a že jsou dělníci z ohledu opatřenosti své všim k životu potřebným nyní ve stavu mnohem lepším než tehdáž, ačkoli nyní méně pracují od té chvíle co se trvání práce týdnenní zákonně se 74 hodin na 69 hodin snížilo. Týdnenní mzda prádníka obnášela v průměru:

1804 32 shill. 6 d.

1814 44 shill. 6 d.

1833 42 shill. 9 d.

Týmž časem klesly ceny potravin jakž vysvitá z knih úředních hospitalu Greenwichského jež z Portera vyjímáme:

Pytel mouky mající 280 lib. stál,	a 1 lib. masa.
r. 1804 83 shill.	} 6 shill. 7 d.
r. 1815 70 shill. 6 d.	
r. 1833 45 shill.	

Mohl si teda dělník za průměrný výsledek svůj jednoho týhodne koupit

r. 1804	117	liber mouky	62½	lib. masa.
„ 1814	175	„ „	67	„ „
„ 1833	200	„ „	67	„ „

Z porovnání těchto údajů vysvitá patrné polepšení pro dělníka zvláště ve snadnosti opatření se chlebem a moukou: a tentýž úkaz dal by se z ohledu jiných potřeb úživy ještě patrněji dovésti.

§ 93.

Z ohledu výčitky pronášené tak obecně proti novému, zvláště v Anglii se zmahajícímu průmyslu, že práci lidskou zbytečnou činí a jak Sismondi praví, svět místo lidí stroji zalidniti začíná, potvrzuje skutečnost mínění právě opačné. Pravili jsme již svrchu že nejlepší obranou proti oné výčitce je to co jsme na hoře opřibývání obyvatelstva vůbec, zvláště pak a přede vším ve městech i okresech průmyslných pověděli. Jeť to věc zkušena, že se zavedením strojů do některé větve průmyslu výroby její zdokonalují a náramně rozmnožují, ano že se také s menším nákladem času, výloh předběžných a odpadkův hotoví, z čehož následuje, že se cena jejich neslýchaně snižuje. Takové snížení ceny láká nové kupce, poskytujíc možnost koupení výrobku toho čím dále jej zlacňuje tím četnějšími třídami obyvatelstva, a otvírá nové cesty prodeje do cizích zemí; tak že za krátký čas tam kde se zavedením nového stroje z desíti dělníků devět uspořilo t. j. kde se jedním dělníkem nyní tolik vyrobuje co prvé desíti, poptávka po tovaru která obnášela prvé 10 balíků vystoupí ne jen na 100 balíků, (čímž by se jenom při sdesateronásobené výrobě oněm 10 dělníkům práce zachovala) ale často na 500 a 1000, čímž se 40 neb, 90 novým dělníkům díla poskytne. Jen tak dá se vyložiti co jsme svrchu pravili, neb je to zákon přirozený, od statistiků zkušeny, že stav obyvatelstva stojí vždy ve stejném poměru s prameny úživy, že toto s nimi roste a se tratí, a že v městě

neb okrese kde by pramenů úživy pro obyvatelstvo dělnické, s každým novým strojem ubývalo, zajisté by se toto ani nerozmnožovalo, aniž by tam, kde příchozího jistý hlad vítá, nové obyvatelstvo od jinud přibývalo; spíše vytrácelo by se obyvatelstvo domácí, vystěhujíc se na ladem ležící půdy v Americe, Indii a jinde.

Této pravdě vydal Engels bezděky svědectví tam kde pronesl o průmyslu bavlnovém tato již podotknutá slova: „Hlavní sídlo tohoto průmyslu je Lancashire (hrabství Lancasterské) odkud i vyšel; on obrátil hrabství toto na ruby, přetvořil je z neznámé, málo vzdělané bažiny v lidnatou pracovitou krajinu, on sdesítinásobil obyvatelstvo do 80 let a vyvolal jako mocí kouzelnou ze země města v pravdě obrovská jako Liverpool a Manchester (dohromady 700.000 obyv.) atd. Historie Lancashiru může vypravovati o největších zázracích nového věku o nichž nikdo nemluví, a všechny tyto zázraky vykonal průmysl v bavlně.“ Uvodiv některé údaje o nesmírném rozmnožování strojů a vřeten stroji hnaných, praví konečně: „Ale všechny tyto počty nyní již ani nestačí a může se bez pochybnosti za to vzítí že je v roce 1845 síla a počet strojů rovněž jako i počet dělníků o polovici větší než byl v roce 1834.“

„Mimo to je Glasgow druhým středem pro průmysl Skotska, Lanarkshire a Renfrewshire a i v tomto městě vzrostlo obyvatelstvo od zavedení tohoto průmyslu z 30000 na 300000 duší.“

Taktéž uvádí že v okrese kde se též pomocí strojů hlavně průmysl ve vlně zvednul, v Yorkshire totiž, vzrostlo obyvatelstvo za třicet let následovně:

v Bradfordě	r. 1801	29 000,	r. 1831	77.000
— Halifaxu	„	63.000	„	110.000
— Huddersfieldu	„	15.000	„	34.000
— Leedsu	„	53.000	„	123.000
v celém okrese West-Riding	„	564.000	„	980.000

A toto obyvatelstvo muselo se od r. 1831 ještě nejméně o 20 až 30 procent zvýšiti.

O výrobě nádobí kamenného a hlíněného již Josiah

Wedge wood (od něhož také nový druh kameniny jmeno má) zavedením zásad vědeckých a zdokonalením strojů v severním Staffordshiru takořka znova stvořil, praví Engels též, že proměnila okres obsahující asi 1. ang. □ mili z někdejší pouště v krajinu fabrikami a domy posetou a že vyživuje 60000 lidí. Těch a takových počtů byl by musil Engels zamlčeti kdyby mu lidé věřiti měli že fabriky a stroje v skutku lid o výživu připravují; ale *facta loquuntur*, a zde mluví tito skutkové patrně proti němu.

Podobné přibývání obyvatelstva ukazovalo se i při jiných větvích průmyslu zároveň se zdokonalováním výroby a strojnictví. Tak rostlo dle údaje Faucherova obyvatelstvo v Birminghamu: kdež počítalo duší,

roku 1781 50,000

„ 1801 73,670, (též Engels udává na tento rok 73,000)

„ 1811 85,755

„ 1821 106,722

„ 1831 146,986

a „ 1841 již 182,922. Na rok 1844 udává Engels 200.000, teda přibývalo v desetiletí od r. 1821 do r. 1831 o 38 procent. Též podobně vyrostlo obyvatelstvo v Sheffieldu od r. 1801 do r. 1844 ze 46000 na 110,000 duší. Úřední sčet obyvatelstva dokazuje též že mezi 184,922 obyv. napočtenými roku 1848 bylo 54000 osob z cizích hrabství přistěhovalých, což je nám novým dokladem pro mínění naše že průmyslné fabriční okresy netoliko vlastní své domarozené dělnictvo ale i z jiných neprůmyslných okresů přistěhovalé, vyživují.

§ 94.

Úkazy jež vidíme při jednotlivých větvích průmyslu, objevují se nám všeobecně, po celém Anglicku, všude přibývá obyvatelstva průmyslného a obchodního rychleji než obyvatelstva rolního ano v poměru k celému obyvatelstvu menší se počet rodin rolnických.

Tak byly v Anglii následující části celého počtu rodin anglických zaměstnány v následujících pracích.

	1831	1841
Rodin zaměstnaných při rolnictví	31,69	25,65
„ „ při průmyslu a obchodu	39,11	43,08
„ „ učenými, úředními atd. pracemi	29,20	31,27
	<hr/>	
	100	100

Počet rolnických rodin padl teda v Anglicku od r. 1831 do r. 1841 od 31 stotin na 25 stotin. V celém mocnářství Britském v Evropě v průměru, padl s 35 stotin na 25; z čehož se poznává že za příčinou zdokonalené výroby rolnické, nynější počet obyvatelstva rolnického ač v poměru k celku o celý desátý díl menší, předce poměrně tolik plodin vyrobiti dovede jako prvé. Že toto množství je absolutně mnohem větší rozumí se a jinde se ukáže.

V celku ovšem roste v Anglicku i počet rodin rolnických, jen že mnohem volněji než počet rodin průmyslných. Porovnáváje počet rodin zaměstnaných v Anglii od r. 1811 do 1831 dokazuje nám Porter počty nevýratnými, jichž tuto pro rozsáhlost jich klásti nechceme, že se počet rodin velkobritských, bez rozdílu zaměstnání, v těchto dvaceti letech o 34 percent rozmnožil, wezmeli se ale každá větev zaměstnání zvláště, ukazuje se, že toto rozmnožení při rodinách rolnických obnášelo za ten čas jen 7 $\frac{1}{2}$ procenta, ješto počet rodin průmyslně-obchodních o celých 27 percent vyrostl a počet rodin všech ostatních tříd, obsahujících na mnoze lidi zanášející se pracemi duševními aneb snadnějšími tělesnými, nehrubě méně.

Ve spise Johna Finlaison: *Report on the evidence and elementary facts on which the Tables of life—annuity are founded*, vytištěném 1833 z rozkazu nižší komory, ukazuje se, že příbytek obyvatelstva je značně větší ve krajinách průmyslných než v oněch které se rolnictvím zanášejí. Ve hrabstvích neb okresech Rutland, York, North Riding, Hereford, Wilts, Westmoreland, Berks, Northampton, Buckingham, Dorset, Oxford, Suffolk, Huntingdon, Northumberland, Norfolk, Devon, Essex, Bedford, Lincoln a Cambridge, ve kterých se obyvatelstvo takořka výhradně rolnictvím obírá je přirost roční

3,96 na 1000 duší. Ve hrabstvích a okresech provozujících i rolnictví i průmysl, jako jsou: Southampton, Cumberland Hertford, Derby, Sommerset, Leicester, York—East-Riding and city, Kent, Gloucester, Cornwall, Middlesex, Sussex a Surrey, přirůstá na tisíc duší 5,84 ročně. A konečně v okresech téměř jen fabričních jakož jsou Salop, Worcester, Durham, Nottingham, Warwick, Stafford, York-West-Riding, Chester, Lancaster a Monmouth obnáší tento roční přírostek místy až 7,41 na 1000 duší. Průměr ročního přírostku v celém království je 5,71 na 1000.

Z těchto dat vysvitá z jedné strany, že zmáhání se průmyslu poskytuje vždy většímu množství lidí možnost hledati větší blahobyť, sprostovati se více a více prací těžkých, prací tělesných, a oddati se vznešenějším a ušlechtlejším pracím věd a umění. Na druhé straně vidí se tu mnoholi pravdy je na oné výčitce, že průmysl připravuje lidi o práci a výživu, že strojnictví umenšuje počet dělníků, že jim živobytí stěžuje a odnímá, že jich z díla ba i do cizích zemí vyhání.

§ 95.

K lepšímu dolíčení obrazu svého popíšeme v krátkosti postup vývoje průmyslu strojnického a neodkladných jeho výsledků jak se nám ukazují v jedné z těch větví výroby, kde právě v Anglii největší divy konal. Jest to průmysl v bavlně.

V r. 1764 vynášel tkadlec Hargreaves tak řečenou Jenny, prádek to jehož pomocí přede jeden prádník na 16—18 vřetenech najednou. V r. 1769 vymyslel Richard Arkwright stroj *Spinning Throstle*.

V r. 1779 zhotovil tkadlec Crompton nový prádní stroj řečený *mule*, kterýž je jako spojení vlastností strojův jenny a throstle. Týmž časem vynalezl Arkwright ještě jiné pomocné stroje k prádlu, jež s prvními spojiv 1782 průmyslu v bavlně nový tvar udělil. V r. 1790 vymyslel Strutt, společník jeho, tak řečený *selfactor*, neb *selfacting mulejenny*, samodělný prádní stroj a 1792 užil Arkwright ponejprv od Watta vynalezeného parastroje ku předení a dal dílně své

nové zřízení, čímž se stala pravá revoluce v průmyslném světě, podobná oné jež byla způsobená ve světě vědeckém vynalezením tisku. Nalezením a postupem těchto strojů dělalo se den ode dne práce za více a více dělníků. Ale jakkoli stroje zastali tisíce a tisíce dělníků, předce bylo těchto vždy více potřebí a počet jejich rostl neustále. Hlavní ale přírost počal 1792, když genialní Arkwright pomocí samodílného, takorčka beze vsí pomoci lidské na sta vřetenech předoucího stroje a páry, k vyvedení obrovských plánů svých přistoupil. V tomto roce zaměstnával průmysl v baylně v brittské říši všeho vsudy 100000 dělníků; ale odtud zmáhal setak náramně že již r. 1834 Mac-Culloch počet těch kteříž se v brittské říši průmyslem bavlnovém živí a to skrovně počítaje (*on the most moderate computation*, jak praví) na 1,300000 udával, (jiní na 1½ mill. udávali,) kterýžto počet se ovšem od té doby náramně zvýšil.

A ještě 1760 zaměstnával všechen bavlnový v Lancshiru sestředěný průmysl sotva 40000 lidí, na mnoze tkalců, a viděli jsme jak počet ten do r. 1792 a odtud do 1834 rostl. Město Manchester mělo v r. 1780 jen okolo 40000 obyv. ačkoli se bylo strojnictví již znamenitě zmohlo. Od těch dob zvedlo se až na 400000 ob. rovněž jako celé hrabství Lancasterské od 300000 na 2 milliony lidí, a to všecko jako na vzdor tomu že nyní každý prádní stroj za kolik set dělníků přádlá naprede.

Ze všech těchto údajů vysvitá zajisté dosti patrně že průmysl fabriční a strojnický, považující ovšem ne jednotlivé případy ale celý chod jeho vůbec, dělníky netoliko o práci nepřipravuje anobřz naopak vždy novým dělníkům dílo a úživu prvé nebývalou podává.

§ 96.

Uvažující stav dělnictva anglického, věnovali jsme časem více místa jednání o spise Engelsově za jedno poněvadž v našich stranách ve větší známost přišel a proto že mínění od něho dovozené, „že průmysl fabriční i strojnický je pramenem nebývalé bídy a neslýchaného otroctví a všeho zlého

vůbec, pro lid zvláště pracující v Anglicku,“ je i u nás velmi rozšířeno vedouc mnohé k přesvědčení že stejný chod průmyslu následovně také i v jiných zemích podobných výsledků vyvede a že se všude stane původem nouze a záhuby lidu. Zdálo se nám spravedливо a užitečno přehnaných oněch zpráv a náhledů poněkud osvítiti a obecnstvu našemu ukázati, kolik pravdy na nich je.

Jeť zajisté pro nás všecky velmi důležitó aby chom věděli jaké as následky nám přinesti může veliký průmysl, který i u nás do podobné koleje jako v Anglicku vstupovati začíná. Jako Engels a jiní někteří věc přehánějí, zatracujíce na prosto celou soustavu a chůzi novějšího průmyslu v Anglii, nalézají se i jiní kteří do druhé výmeznosti zabíhají; takový je na př. Andrew Ure jehož zajímavý spis *filosofie fabrik* právě před námi leží a z něhož bychom mnoho zajímavých zpráv vyjmouti mohli kteréž nám o životě průmyslním a působení jeho ve blahobyť dělnictva u velké hojnosti podává, kdybychom se naň úplně bezpečiti mohli. On nám staví před oči obraz až se srdce směje, tak že by se člověku čtoucím to zdáti mohlo že je ono strojorodné hrabství Lancasterské pravý ráj a že není na světě lidu lépe opatřeného, šťastnějšího, zdravějšího, veselejšího a ve všem pořádnějšího než dělnictvo fabrik anglických. My však mohli bychom i tu dílem z jiných spisovatelů a úředních zpráv dílem z vlastního vidění dokázati že i on silně nadsazuje. Nechci se ale v to pouštěti, poněvadž věda že nalezá málo věřících, opravování jeho bludů i klamů, u nás aspoň, za potřebné nepokládám. Dostí mi na tom, jestli jsem pojednáváním věci té některých u nás vůbec běžných mínění ponapravit, kteráž by postupu průmyslu vlastenského na ujmu býti mohla; jsem spokojen, pakli jsem čtenáři svému aspoň poněkud stav věcí vyličil, při čemž mne nevede strannictví, nýbrž pravda, kteráž jak obyčejně i tuto mezi dvěma uvedenými výmeznostmi u prostřed leží.